

Др Ивана СТЕВАНОВИЋ¹

Оригинални научни рад

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И НАЦИОНАЛНИ ПРАВНИ ОКВИР ОД ЗНАЧАЈА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ СОЦИЈАЛНЕ КЛИМЕ У ЗАТВОРИМА У СРБИЈИ

Апстракт: *Квалитет живота у затвору, као мера социјалне климе у овим установама, сматра се кључним фактором за унапређење савремених затворских система, али је и од битног значаја за разумевање услова у којима живе осуђена лица. Стандарди који се у овој области формулишу последњих деценија почивају на начелу хуманог поступања са осуђеним лицима, што би у најширем смислу требало да поспеши њихову успешну реинтеграцију у друштвену заједницу. Овим радом желели смо да укажемо на значај међусобне повезаности и условљености најважнијих међународних инструмената и постојећег нормативног оквира за унапређење социјалне климе у затворима у Србији имајући у виду да ова кривична санкција представља најчешћи облик реакције на криминалитет, као и да представимо препоруке које су произашле из документа: Процена и могућности побољшања квалитета затворског живота осуђених лица у Републици Србији: криминолошко-пенолошки, психолошки, социолошки, правни и безбедносни аспекти, груписане у четири целине: 1) препоруке за унапређење квалитета рада стручних служби у заводима; 2) препоруке за унапређење програма поступања према осуђеним лицима; 3) препоруке за редовно праћење квалитета затворског живота, евалуацију и истраживања и 4) препоруке за превенцију стигматизације и дискриминације осуђених лица и њихових породица. Наведени документ припремљен је у оквиру пројекат Prison-LIFE, који је подржан од стране Фонда за науку у оквиру програма "ИДЕЈЕ 2020", реализован од стране Института за криминолошка и социолошка истраживања и Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду у периоду од 2022 до 2025. године, и достављен је креаторима јавних политика.*

Кључне речи: *затвор, социјална клима, квалитет живота у затвору, нормативни оквир -међународни и национални*

1. Увод

Истраживања квалитета живота у затвору, могу да имају велики значај за унапређење затворског система, али и за разумевање услова у којима живе осуђена лица, као и моралне и социјалне климе која постоји у овим установама. Имајући у виду да савремени правни поредци и „поред свих контраверзи које их вековима прате и даље задржавају лишење слободе и пенитенцијарне установе као кључни део казненог механизма“, што је својствено и криминалној политици у Србији која спада у земље са високим степе-

¹ Др Ивана Стевановић, виши научни сарадник и директорка Института за криминолошка и социолошка истраживања, ivanacpd@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4588-3447> Рад представља резултат ангажовања ауторке у складу са Планом и програмом рада Института за криминолошка и социолошка истраживања за 2025. годину (на основу Уговора бр. 451-03-136/2025-03/200039) са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

ном затварања у Европи, где се у структури изречених кривичних санкција најчешће посеже за казном лишења слободе (било у казним заводима, у кућном амбијенту или условно) која се изриче на годишњем нивоу у преко 80% случајева (Игњатовић, 2024), и где последње измене Кривичног законика Републике Србије (посебно у 2019 години) садрже елементе казног популизма, које директно противуречи званичним напорима да се ојача систем алтернативних кривичних санкција (Шкулић, Лукић, 2025), на шта је тешко дати адекватан одговор за оваква решења, поготово када елементи казног популизма продру у само кривично законодавство, попут увођење ублажавања казне затвора за одређене врсте кривичних дела, увођење института вишеструког поврата, ограничавања могућности изрицања условне осуде, повратак у систем казне доживотног затвора али са законском забраном условног отпуста за одређене категорије учинилаца осуђених на ову казну (Шкулић, Лукић, 2025).

Имајући наведено у виду, последњих неколико деценија се ова тема посебно узима у обзир, а истраживања затворског живота и моралне и социјалне климе у затворима се усмеравају ка овој проблематици и постају све бројнија. Овај тренд се може приписати разним факторима, укључујући повећану свест о правима човека, са једне стране, али бројности популације која се налазу у установама за лишење слободе широм планете. Такође, евидентно је да затвор има значајан утицај на животе људи, а истраживања су показала да затворско искуство може имати дубок и дуготрајан утицај на физичко и ментално здравље, образовање, запошљавање и друштвене везе осуђених лица, када се нађу на слободи након извршене казне затвора. На крају, препозната је потреба за ефикаснијом социјалном рехабилитацијом и разумевању односа криминалитета, кажњавања и социјалне рехабилитације. То знање је од кључне важности за доношење јавних политика и пракси заснованих на доказима у области кривичног правосуђа и то из више разлога:

1) Истраживање квалитета затворског живота помаже да се разумеју изазови са којима се лица лишена слободе суочавају по доласку у затвор и да се обезбеди да се са њима поступа достојанствено, професионално и доследно.

2) Квалитет живота у затвору може утицати на вероватноћу да ли ће се осуђено лице вратити криминалном поношању и након изласка на слободу. Истраживањем се могу идентификовати фактори који доприносе рецидивизму и помоћи да се унапреде програми поступања, те оствари успешна реинтеграцију осуђеника у друштво.

3) Морална и социјална клима у затвору утиче на понашање осуђених лица, као и на ризик од насиља у затвору. Истраживање квалитета затворског живота може допринети стварању безбеднијег окружења за осуђенике, запослене у затвору и ширу заједницу.

4) Функционисање казнено-поправних установа је скупо и има значајан утицај на буџет једне државе. Истраживање квалитета затворског живота може допринети ефикаснијем управљању затворским системима и оптимизацији трошкова.

5) Услови у затвору и преовладавајућа морална и социјална клима могу да имају значајан утицај на ментално и физичко здравље осуђених лица. Истраживање може допринети побољшању услова, али и стварању рехабилитујућег затворског окружења за осуђеничку популацију.

6) Затвори су места у којима су маргинализоване и рањиве групе у заступљене већој мери него у општој популацији. Истраживање квалитета затворског живота може

допринети борби против неједнакости и обезбедити да се са свим лицима лишеним слободе поступа поштено и праведно.

Квалитет затворског живота у фокусу је истраживања затворских система широм света. Студије су спроведене у Енглеској и Велсу, Белгији, Норвешкој, Холандији, Чилеу, Летонији, Литванији, Пољској, Сједињеним Америчким Државама, Румунији и Канади (Johnsen et al., 2011; Favril et al., 2017; Park, 2018; Van Ginneken et al., 2018; Sanhueza, Pérez, 2019; Skar et al., 2019; Neubacher, Liebling, Kant, 2021; Weinrath, Ricciardelli, 2023). У криминолошким, пенолошким, психолошким, социолошким и другим друштвеним истраживањима у Србији, као што је дефинисан, квалитет затворског живота није био у потпуности препознат нити уведен као концепт или теоријски оквир. Проучавање су депривације и услови живота у затворима, ниво поштовања права осуђеничке популације, извори подршке током боравка у затвору, негативне последице затварања и утицај депривације на успех третмана (Радовановић, 1992; Николић-Ристановић, 2000; Шпадијер-Џинић, Павићевић, Симеуновић-Патић, 2009; Ћопић, Шаћири, 2012; Ћопић, Стевковић, Шаћири, 2012; Илијић, 2014; Илијић, Павићевић, 2019; Savić, Knežić, 2019; Јованић, Петровић, Мацановић, 2020). Осим тога, доступни су налази о утицају одржавања породичних веза на доживљавање депривације слободе код осуђених лица (Шпадијер-Џинић, 1973) и интеграцији у затворски социјални систем, значају образовања и стручног оспособљавања за смањење рецидивизма, као и примени условног отпуста и његовој улози у смањењу поврата (Кнежевић, 2011; Илијић, 2012; Кнежић, Петровић, Јованић, 2019). Такође, поједина истраживања су се фокусирали на значај специјализованих обука и радне ангажованости осуђеника током извршења казне затвора (Кнежевић, 2011; Кнежевић, 2017; Новковић, Кузмановић, 2018; Тањевић, 2019).

У складу с тим, било је оправдано истражити различите појавне облике квалитета затворског живота, факторе који га одређују или на њега утичу и испитати могућности за његово побољшање у затворима у Србији. А да би се таква истраживања реализовало, било је важно имати на уму, да у сваком друштву постоји тежња за управљањем “безбеднијим затворима”, праћена међусобним пожимањем димензија хармоније, безбедности и професионализма (види: Auty & Liebling, 2020; Auty & Liebling, 2024), као и уважавањем чињенице да динамика моћи између затворских службеника у односу на лица лишена слободе, као и одговорност за управљање том моћи и ауторитетом на одговарајући начин у свим ситуацијама, као и посебно разумевање рањивости са којом се жене затворенице суочавају, нарочито у вези са применом дисциплинских мера, претреса и других ограничења, реакцијом на сексуално и било које друго злостављање у затвору, захтевају успостављање посебних мера за спречавање и борбу против насиља над лицима лишених слободе, било од стране других осуђених лица, било од затворског особља (Стевановић, 2025). Пројекат *PrisonLIFE*², који је подржан од стране Фонда за науку у оквиру програма “Идеје 2020”, а који су реализовали Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, је препознао ову потребу.

Другим речима, *PrisonLIFE* пројекат био је фокусиран на истраживање квалитета затворског живота пунолетних мушкараца и жена у затворима у Републици Србији с

² “Процена и могућности побољшања квалитета затворског живота осуђених лица у Републици Србији: криминолошко-пенолошки, психолошки, социолошки, правни и безбедносни аспекти”.

циљем разумевања њиховог искуства током извршења казне затвора. Посебна пажња била је посвећена женској осуђеничкој популацији, с обзиром на њихову вишеструку рањивост и друштвену и системску маргинализованост.³

Примарни циљ истраживачког дела *PrisonLIFE* пројекта био је да се утврде разлике у субјективном затворском искуству осуђеника, односно процени квалитета затворског живота у односу на различите социодемографске, криминолошке и пенолошке карактеристике, као и његова повезаност са субјективним благостањем, емоцијама, цртама личности и стиливима суочавања осуђених лица. Не мање важно, фокус пројекта односио се и на испитивању могућности за процену и континуирано праћење квалитета затворског живота, уз проналажење простора за његово побољшање, односно унапређење са криминолошко-пенолошког, психолошког, социолошког, правног и безбедносног аспекта. Најважнији пројектни резултат је упитник за процену квалитета затворског живота прилагођен за примену у затворима у Србији, као и сачињене смернице за будућа истраживања и пројекте у овој области. Не мање важно, саставни део су различите активности усмерене ка широј јавности које су имале за циљ да је информишу о пројектним резултатима ради подизања свести о сложености квалитета затворског живота и потреби за његовим побољшањем.

Из свега реченог као основни предмет овога рада произлашла је тежња ауторке да укаже на значај међусобне повезаности и условљености најважнијих међународних инструмената и постојећег нормативног оквира за унапређење социјалне климе у затворима у Србији имајући у виду да ова кривична санкција представља најчешћи облик реакције на криминалитет у Републици Србији. Овим радом желели смо и да укажемо и на препоруке које су произашле из документа: *Процена и могућности побољшања квалитета затворског живота осуђених лица у Републици Србији: криминолошко-пенолошки, психолошки, социолошки, правни и безбедносни аспекти*, а које су груписане у оквиру четири целине: 1) препоруке за унапређење квалитета рада стручних служби у заводима; 2) препоруке за унапређење програма поступања према осуђеним лицима; 3) препоруке за редовно праћење квалитета затворског живота, евалуацију и истраживања и 4) препоруке за превенцију стигматизације и дискриминације осуђених лица и њихових породица, које могу допринети бољој имплементацији нормативног оквира у пракси, као и унапређењу социјалне климе у затворима у Србији.

2. Међународни стандарди од значаја за унапређење социјалне климе у затворима

Квалитет живота у затвору, као мера социјалне климе у овим установама, сматра се кључним фактором за унапређење савремених затворских система, али је и од битног

³ Истраживање је реализовано у КПЗ затвореног типа у Сремској Митровици и Нишу, као и у КПЗ затвореног типа са посебним обезбеђењем: КПЗ у Пожаревцу – Забели и КПЗ у Београду из разлога сложености структуре ових установа и популације осуђених лица која у њима издржавају казну затвора, као и у једином КПЗ за жене у Србији који се налази у Пожаревцу. За прикупљање података који су представљени у овом истраживачком извештају коришћен је упитник под називом *Мерење квалитета затворског живота* (Measuring the Quality of prison life – MQPL), верзија на српском језику. Како би се испитао и представио квалитет затворског живота, одабрано је пет главних димензија упитника MQPL. То су димензија *хармоније*, димензија *професионализма*, димензија *безбедности*, димензија *услови живота у затвору* и *контакт са породицом* и димензија *добробити, благостања и развоја*. Свака димензија се односи на различите аспекте затворског живота, а испитане су низом тврдњи.

значаја и за разумевање услова у којима живе осуђена лица. Стандарди који се у овој области формулишу последњих деценија почивају на начелу хуманог поступања са осуђеним лицима, што би у најширем смислу требало да поспеши њихову успешну реинтеграцију у друштвену заједницу. Треба имати у виду да иако постоји низ докумената који су донети под окриљем Уједињених нација или одређених других организација регионалног карактера попут Европске уније, ниједан од докумената на директан начин не помиње појам „квалитет затворског живота“. Међутим, из самих норми или стандарда проистиче да је њихова интенција управо побољшање затворске климе и установљавње одређених пракси које могу умањити негативне последице затварања. Међу најзначајнијим истичемо *Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима* (у наставку: *Правила*), која су усвојена на Првом конгресу УН за спречавање криминалитета и поступању са преступницима у Женеви 1955. године, а потврђена од Економског социјалног савета резолуцијама бр. 663 С (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977. године. Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 70/175 од 17. децембра 2015. године, усвојена су нова Правила (тзв. Мендела правила), као и *Правила УН о поступању са затвореницима и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама* (удаљем тексту: *Банкочка правила*) из 2010. године.

Основни принципи (*начела*) на којима почивају Правила подразумевају да се према свим затвореницима мора поступати на начин који подразумева поштовање њиховог достојанства и вредности коју поседују сва људска бића. Наведено подразумева да ниједан затвореник, ма из ког разлога, не сме бити подвргнут мучењу и другим окупним, нечовечним или понижавајућим поступцима или казнама (*забрана тортуре*). Заштита и сигурност затвореника увек морају бити осигурани. Наведена правила се морају примењивати непристрасно, без било каквог облика дискриминације, при чему се од овог правила одступа у ситуацијама тзв. *позитивне дискриминације*, приликом примене мера које служе заштити и промовисању права затвореника са посебним потребама. Разлике између живота на слободи и у казнено-поправној установи треба да буду сведене на најмању могућу меру, уз поштовање достојанства затвореника као људских бића.

Правила ма се посебно истиче значај да време проведено у затвору треба искористити на начин који ће довести до што успешније реинтеграције осуђених лица. Такав приступ подразумева фокус на образовним програмима, стручном усавршавању, раду, као и другим облицима помоћи, који су примерени и расположиви, укључујући и оне моралне, духовне, социјалне, здравствене и спортске природе. Све ове активности се спроводе у односу на конкретно лице, у складу са његовим индивидуалним потребама и предвиђеним програмом поступања. Уважавајући карактеристике пола, животне доби, казнене евиденције, правних разлога затварања и нужности поступања са одређеном групом лица, установљава се правило да различите категорије затвореника морају бити у одвојеним установама или деловима установе. Као типични примери, наводе се раздвајање мушкараца од жена, раздвајање притворених и осуђених лица, као и раздвајање малолетних од пунолетних лица и стога је пожељно да у националним системима постоје затвори са различитим степеном обезбеђења, при чему се посебна пажња придаје затворима отвореног типа, за које се сматра да у њима треба да бораве она лица која карактерише висок степен самодисциплине, а којима се уједно и пружају најповољнији услови за рехабилитацију.

Нарочити значај у овом документу придаје се неопходности постојања и развоја здравствених служби и здравственој заштити затвореника. На првом месту се наводи да је за пружање здравствене заштите одговорна држава, а затвореници треба да уживају исте стандарде здравствене неге који су доступни и лицима на слободи, као и бесплатан приступ здравственим службама, при чему се посебно инсистира на забрани дискриминације по основу њиховог правног статуса. Поред тога, препозната је потреба да се заштите труднице и мајке па се тако установљава правило да у женским затворима мора бити обезбеђен посебан смештај за целокупну потребну здравствену заштиту и лечење мајке и детета.

Ограничења, дисциплина и кажњавање су такође важан сегмент готово свих система извршења кривичних санкција и нужно су повезани са многим аспектима живота у заводу. Правила полазе од тога да се дисциплина и ред морају одржавати уз ограничења само у оној мери која је нужна за одржавање безбедности, сигурног рада установе и добро организованог живота заводске заједнице. Како би се осигурало одсуство било каквих злоупотреба или произвољног поступања у погледу кажњавања, Правила предвиђају да законом и одговарајућим подзаконским и другим нормативним актима морају бити уређене следеће области: (1) понашања која представљају дисциплинске преступе; (2) врста и дужина трајања мере која може бити изречена; (3) орган који је надлежан за изрицање такве мере; (4) примена било које дисциплинске или друге мере према осуђеном лицу (као што је на пример мера која подразумева принудно издвајање из опште заводске популације односно изолацију од осталих затвореника), укључујући и процедуру њихове примене или обуставе. Посебно се инсистира на обезбеђивању сразмерности између учињеног преступа и изречене дисциплинске мере, као и на примени општих правила о условима затворског живота без изузетка на све затворенике. У питању су општа правила која се односе на светлост, проветравање, температуру, санитарне услове, воду за пиће, приступ отвореном простору и физичкој активности, личну хигијену, здравствену заштиту и адекватни лични простор.

Након стандарда која се тичу средстава за ограничење кретања, претреса затвореника и ћелија, као и упућивања (информисања) затвореника о његовим правима и обавезама унутар завода, која у себи укључују и право на жалбу по којој се благовремено мора поступати, Правила посебно регулишу контакт затвореника са особама изван завода. У том делу, полази се од тога да затвореницима мора бити допуштено да, уз нужни надзор, редовно комуницирају са својом породицом и пријатељима, како путем пријема посета, тако и преписком, те употребом телекомуникационих, електронских, дигиталних и других средстава, што ствара оквир за могућност коришћења уређаја за пренос слике и звука, а не само телефонских позива. Право на брачне посете се примењује без дискриминације, а затвореници морају имати једнаку могућност коришћења тог права као и мушкарци. Када је реч о јачању веза за спољним светом, Правила предвиђају да би затвореник требало да буде смештен у установу која је најближа његовом дому, што даље оснажује идеју постпеналног прихвата.

Поступање са лицима осуђеним на казну затвора, треба да буде такво да јача њихово самопоштовање и развија осећај сопствене одговорности. У том смислу, треба се служити свим одговарајућим средствима, укључујући религију, образовање, стручно оспособљавање, телесни развој, коришћење услуга социјалних служби и слично, у складу са индивидуалним потребама сваког осуђеника. При томе треба водити рачуна о ранијем

животу, криминалној прошлости, физичким и интелектуалним капацитетима и способностима сваког појединачног осуђеника. Стандардима је предвиђено да се што пре након пријема у установу и након проучавања личности осуђеника обавезно припрема програм поступања, који мора уважити осуђеникове индивидуалне потребе.

Рад осуђених лица је препознат као један од најзначајнијих делова третмана, при чему су стандарди пре свега усмерени на њихову заштиту, у смислу да рад не сме бити штетан по њихово здравље, да се осуђени не сме држати у потчињеном или ропском положају и слично. Поред тога, рад се види као делотворно средство ресоцијализације па се тако истиче да, у границама могућности, треба да буде такав да одржава или повећава способност осуђеника за запослење након отпуста са издржавања казне затвора. У везу са радом се доводи и стручно оспособљавање осуђених за она занимања за којима постоји потражња на тржишту рада. Иако организација и методе рада у затворима морају бити што сличније одговарајућим пословима изван затвора, у првом плану су интереси осуђеника у смислу успешне интеграције у друштво, а не стицање финансијске добити. Осуђеном припада правична накнада за рад, а када је реч о радном времену, предвиђено је да најмање један дан у току недеље мора бити слободан, односно дан за одмор, као и да током дана буде остављено довољно времена за образовање и друге потребне активности осуђеника.

У Правилима, се такође истиче значај образовања и рекреације осуђених лица, па је тако потребно осигурати наставак образовања свих осуђеника који су за то способни, укључујући и религијску наставу у државама у којима је то могуће. Образовање неписмених осуђеника је обавезно. Посебна пажња у Правилима посвећена је постојању одређених стандарда везаних и за образовање лица који су запослени у затворима и то преваходно: (1) о релевантном националном законодавству, прописима и правилима, као и примењивим међународним и регионалним правним инструментима, чијим се одредбама затворско особље мора руководити у раду и поступању са затвореницима; (2) о правима и дужностима у обављању послова, укључујући поштовање људског достојанства свих затвореника и забрану одређених врста понашања, посебно мучења и другог окрутног, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања; (3) о сигурности и заштити, укључујући концепт динамичке сигурности, примену силе и средстава за ограничење кретања, о поступању са насилним преступницима, узимајући у обзир технике превенције и смиривања, као што су преговарање и посредовање; (4) о првој помоћи, психо-социјалним потребама затвореника и одговарајућој динамици у затворским окружењима, као и о социјалној бризи и помоћи, укључујући рано откривање психичких проблема. Још једна значајна карактеристика је и то што се очекује да се затворско особље редовно оспособљава, да кроз своје понашање даје добар пример затвореницима, али и да уважава потребе ове категорије лица.

Друштвени односи и брига о осуђеницима након изласка из затвора су последња целина у оквиру стандарда који се односе на осуђена лица. Правила полазе од тога да се посебна пажња мора посветити одржавању и унапређењу односа између осуђеника и њихових породица, у мери у којој је то у најбољем интересу и једних и других. Од почетка издржавања казне затвора се мора водити рачуна о будућности осуђеника након изласка из установе. У складу са тим, осуђеник се мора подстицати да успоставља и одржава односе са особама или службама које су изван завода, а које могу допринети његовој успешној реинтеграцији, што свакако доводи и до побољшања квалитета живота у затво-

ру. Правилима са се у том смислу наглашава значај припреме за отпуст, односно предузимање мера које оснажују идеју адекватног постпеналног прихвата, што подразумева да код поступања са осуђеницима не треба наглашавати њихово искључивање из заједнице, већ треба истицати њихову припадност друштву.

Банкочка правила

Банкочка правила представљају први међународни документ који се на целовит и свеобухватан начин бави положајем жена у систему извршења кривичних санкција, укључујући положај жена у затворима. Све до њиховог усвајања, само се спорадично указивало на неке специфичности положаја и третмана жена у затвору у међународним документима који постављају стандарде о положају осуђених лица (Константиновић- Вилић, Костић, 2006). Тако се, на пример, у Правилима истиче потреба за посебним институцијама за жене осуђене на казну затвора, односно за њиховим раздвајањем у посебна одељња уколико су жене и мушкарци смештени у истом затвору. Такође, истиче се и потреба за постојањем посебних просторија за третман трудница, породиља и мајки са децом.

Банкочка правила дефинишу права жена у појединим областима којима се постојећа документа не баве или, пак, продубљују постојећа права. Сама правила су конципирана имајући у виду реалан положај жена у многим државама, па су три основна сегмента којима се баве: специфичне потребе жена и одговор на њих, превенција злостављања и подршка женама са искуством виктимизације, и заштита права деце (која су рођена у затвору, односно која бораве са мајкама у затвору када то национални прописи дозвољавају). У *Банкочким правилима* су дефинисани основни принципи и правила која се односе на поступање према свим женама у установама за извршење заводских санкција (осуђене или притворене, без обзира на правни основ). Сва правила почивају на принципу недискриминације, при чему се наводи да се задовољавање специфичних потреба жена у затвору неће сматрати дискриминаторним потупањем, јер такав приступ осигурава постизање родне равноправности.

Према *Банкочким правилима*, жене треба да буду смештене у институцијама којима нису значајно удаљене од места њиховог пребивалишта или боравишта, што је битно за омогућавање редовних контаката, посебно са децом. Посебна правила поступања дефинисана су почев од пријема осуђенице, када је потребно обратити посебну пажњу на њену рањивост, обезбедити јој простор да може да контактира са породицом и рођацима, пружити јој правну помоћ и дати јој потребне информације на језику који разуме. Такође је истакнуто да ће женама бити омогућен контакт са лицима изван установе у циљу збрињавања деце, па и ограничено одлагање почетка извршавања казне, уколико је то неопходно и у најбољем интересу детета.

Посебна пажња поклања се задовољавању потребе за одржавањем личне хигијене затвореница, као и њиховој здравственој заштити. Већ приликом пријема, потребно је спровести комплетан лекарски преглед и идентификовати примарне здравствене потребе жене. Нарочита пажња усмерена је на откривање присуства сексуално преносивих болести или болести које се преносе преко крви, потом, на ментално здравље, посебно на постојање посттрауматског стресног поремећаја и ризика од суицида и самоповређивања.

Прегледе осуђеница треба да врше особе женског пола, осим у хитним случајевима. Уз то, присуство затворског особља прегледима треба да буде изузетак, а када при-

суствују прегледу, онда то треба да буду жене, а сам преглед спроведен на начин којим се гарантује приватност, поверљивост и достојанство затворенице. У циљу задовољавања здравствених потреба затвореница *Банкочка правила* апострофирају потребу развијања и имплементирања индивидуализованих, родно осетљивих и свеобухватних програма рехабилитације за жене са менталним проблемима, програма третмана, неге и подршке женама са ХИВ вирусом, одвикавања од психоактивних супстанци и за превенција суицида и самоповређивања.

Важан део *Банкочких правила* односи се на питање безбедности и дисциплине, као што су, на пример, претресање затвореница (претресање мора да се врши уз пуно поштовање достојанства и личности осуђенице, само женско особље може да врши претрес, инсистирање на увођењу алтернатива претресу тела у виду скенера и слично), дисциплинско кажњавање (које подразумева да у самицу не смеју да се упућују мајке с децом, труднице и дојиље, као и да забрана контакта са породицом, посебно децом не може да буде дисциплинска казна) и потреба обезбеђивања заштите женама које доживе насиље током боравка у затвору.

Одвајање од куће, те физичко и психичко раздвајање од деце и породице је свакако најтежа психолошка последица затварања за жене, односно најтежи вид затворске депривације, а жене су најчешће једини или примарни старатељ деце, често самохране мајке. Због тога се у *Банкочким* правилима посебно инсистира на подстицању контаката са породицом, децом, старатељима или законским заступником деце, и редовним посетама (посебно посетама брачног друга и/или деце и то у простору који је за то намењен).

Банкочка правила, као и остали међународни и регионални инструменти у овој области, инсистирају на редовној обуци запослених, односно, на јачању капацитета за бављење посебним потребама и захтевима осуђеница у погледу положаја и третмана, социјалне реинтеграције и одржавања безбедног и рехабилитативног окружења у затвору. Уз то, истиче се потреба за развијањем отворених затвора, установа на пола пута и друштвено заснованих програма, што треба да олакша жени излазак на слободу. Најзад, у сарадњи са службама пробације, социјалне заштите, локалном заједницом и организацијама цивилног друштва потребно је осмислити и имплементирати програме припреме за излазак на слободу и програме постпеналне помоћи, који ће такође узети у обзир специфичне потребе жена.

3. Национални правни оквир од значаја за поступак извршења кривичних санкција прем пунолетним лицима у Републици Србији

Поступак извршења кривичних санкција према пунолетним лицима, као и права и обавезе лица према којима се извршавају кривичне санкције, у основи су регулисани одредбама Закона о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС).⁴ ЗИКС у највећој мери карактерише усклађеност са међународним стандардима, што се огледа како кроз одређена општа начела, тако и кроз њихову даљу разраду. Одредбе закона налажу да се са осуђеним, на основу утврђених капацитета, потреба и степена ризика поступа на начин који у највећој мери одговара његовој личности, у циљу остваривања програма поступања (Ђопић, Стевановић, Вујичић, 2024). Раздвајање различитих група осуђених лица, врши се

⁴ Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014 и 35/2019.

у оквиру отвореног, полуотвореног и затвореног одељења, као и у одговарајуће третманске групе, при чему најмањи степен ограничења права и најшири степен коришћења погодности имају осуђеници разврстани у отворено одељење и третманску групу А1. При доношењу одлуке о програму поступања, у обзир се узимају различити параметри који су углавном утемељени на оним елементима који су садржани у инструментима за процену ризика. Установљене су одговарајуће процедуре, при чему је садржина програма поступања детаљније уређена Правилником о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица (у наставку: Правилник).⁵

Из саме садржине програма поступања, као и свих одлука о накнадном разврставању, проистиче да ЗИКС и Правилник уважавају све оне параметре који су од значаја за квалитет живота у затворском окружењу, па тако одлука о програму поступања садржи податке о: групи, одељењу и смештају одређеном на основу утврђеног степена ризика, стручном усавршавању и образовању, групном и индивидуалном раду, радном ангажовању, коришћењу слободног времена, посебним поступцима (лечење од болести зависности, психолошка, психијатријска, медицинска и социјална помоћ), као и посебним мерама заштите (Илијић, Стевановић, Вујичић, 2024). Културни и други садржаји, верска права, али и вођење рачуна о физичком и психичком здрављу осуђених лица су усклађени са Правилима.

Припрема осуђеног за отпуст, која је саставни део програма поступања, започиње одмах по доласку у завод. Осуђени се подстиче да активно учествује у припреми за отпуст, а посебно да одржава односе са породицом, успоставља и одржава контакте са установама и особама које се баве укључивањем осуђеника у живот на слободи (Стевановић, Вујичић, 2017). Поред права која су гарантована свим осуђеним лицима, у циљу подстицања прихватања програма поступања, постоји могућност додељивања проширених права и погодности, заводског и ванзаводског типа, које у великој мери доприносе побољшању квалитета затворског живота. Ове погодности представљају награду осуђеном који се посебно добро влада и залаже и остварује напредак у донетом програму поступања. Врста и обим коришћења погодности се утврђују у односу на припадност конкретної третманској групи.

ЗИКС предвиђа следеће погодности заводског карактера: проширено право на пријем пакета; проширено право на број посета; проширено право на круг лица која могу посетити осуђеног (даљи сродници, пријатељи и други); проширено право на пријем посета без надзора у просторијама за посете; проширено право на пријем посета у посебним просторијама и проширено право на погоднији смештај. Осуђеницима разврстаним у отворено и полуотворено одељење завода, могуће је доделити и неку од ванзаводских погодности: проширено право на пријем посета изван завода; слободан излазак у град; посету породици и сродницима о викенду и празницима; наградно одсуство из завода до седам дана у току године и коришћење годишњег одмора изван завода. Из посебно оправданих разлога, осуђеном може бити одобрен и ванредни излазак или одсуство из завода до седам дана.

Осуђени је дужан да се понаша у складу са законом и прописима донетим на основу закона, као и по налозима службених лица, осим ако би извршење налога било против-

⁵ Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, *Службени гласник РС*, бр. 66/2015.

правно. У циљу одржавања реда и безбедности у заводу, према осуђеном се могу примени-ти само оне мере за одржавање реда и безбедности које су утврђене законом и само у мери у којој је то неопходно, при чему се разликују мере принуде и посебне мере.

Поред ових мера, за учињене дисциплинске преступе, осуђеном је могуће изрећи једну од следећих дисциплинских мера: укор; ограничење или забрану примања пакета до три месеца; одузимање додељених проширених права и погодности до три месеца; ограничење или забрану располагања новцем у заводу до три месеца и упућивање у самицу у слободно време или током целог дана и ноћи. У складу са међународним стандардима, јасно су прецизирана понашања која представљају лакше и теже дисциплинске преступе, врста и дужина трајања дисциплинских мера, орган који је надлежан за вођење поступка и изрицање тих мера, као и начин вођења дисциплинског поступка. Осуђеном је гарантовано право на стручну помоћ и могућност улагања жалбе на решење о дисциплинском кажњавању. Поред ових облика одговорности, постоји и материјална одговорност осуђеног, који је дужан да надокнади штету коју намерно или грубом непажњом проузрокује у заводу.

Према одредбама ЗИКС-а, у Републици Србији жене издржавају казну затвора одвојено од мушкараца, што је потпуно у складу са међународним стандардима. Жене у Србији издржавају казну затвора у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу (у даљем тексту: КПЗ за жене). То је једина установа у Србији у којој казну затвора извршавају пунолетне и малолетне особе женског пола, осуђене за кривична дела и прекршаје. Казнено-поправни завод за жене је установа полуотвореног типа, са отвореним, полуотвореним и затвореним одељењем и посебним одељењем за малолетнице, који се разликују према степену обезбеђења и начину поступања са осуђеницама. У заводима полуотвореног типа запослени у служби за обезбеђење представљају основну препреку за бекство. Деценијама је, међутим, фактично стање било у несагласју са законским прописима јер је Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу одувек био смештен иза високих зидова, па су тако казну затвора иза зидова и других видова обезбеђења издржавале и жене које су распоређене у полуотворено и отворено одељење (Ћопић, 2024). Реконструкција завода, која је почела 2017. године, требало би да доведе до потпуног усклађивања фактичног стања са законодавним оквиром (више о томе у: Ћопић, 2024), а помаци у том правцу су видљиви већ данас.

О безбедности, дисциплини и сигурности у заводима за извршење кривичних санкција, стара се Служба за обезбеђење. Припадници ове службе су овлашћени за примеру мера усмерених на одржавање реда и безбедности у заводу. Осуђени је дужан да се понаша у складу са одредбама ЗИКС и одговарајућих подзаконских аката, као и да поступа по налозима службених лица, осим ако би извршење налога било противправно.

У циљу одржавања реда и безбедности у заводу, према осуђеном се могу применити само оне мере за одржавање реда и безбедности које су утврђене законом и само у мери у којој је то неопходно, при чему се разликују мере принуде и посебне мере. Поред ових мера, за учињене дисциплинске преступе, осуђеном је могуће изрећи једну од законом предвиђених дисциплинских мера, укључујући упућивање у самицу (више видети у: Ћопић, Стевановић, Вујичић, 2024). Када су у питању дисциплинске мере, трудницама и мајкама са децом се не изриче дисциплинска мера упућивања у самицу, што је у складу

са *Банкочким правилима*.⁶ Такође, детаљни претреси, који подразумевају скидање одеће и обуће, нису чести, односно осуђенице ни у једном тренутку нису потпуно наге, а током детаљног претреса у просторији су присутне само припаднице службе за обезбеђење и нико други, чиме се штити приватност и достојанство осуђенице. Интерним правилима КПЗ за жене предвиђене су ситуације у којима се обавезно спроводи детаљан претрес (видети више у: Стевановић, Ћопић, Вујачић, 2025).

Формирањем посебног одељења Казнено-поправног завода у Пожаревцу - Забелу (Ћопић, Стевановић, Вујачић, 2023), по први пут у Србији долази до упућивања затвореника искључиво мушког пола, осуђених за кривична дела организованог криминала, по одлуци суда, у посебан режим извршења казне затвора. Суд накнадно може да донесе одлуку да првобитно одређени режим замени у општи режим извршења према прописима Закона о извршењу кривичних санкција.

У посебном одељењу осуђеници издржавају казну затвора под строгим надзором. Осуђени се на издржавање казне у посебно одељење упућују решењем председника Вишег суда у Београду, односно овлашћеног судије, а не на основу одлуке судског већа које је донело осуђујућу пресуду, што је уобичајена пракса. У оваквим ситуацијама, ако председник Вишег суда у Београду (односно овлашћени судија) утврди да постоји најмање једна од околности из члана 14. Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, упутиће осуђеног на издржавање казне затвора у Посебно одељење, без било каквог разматрања да ли би се и другим, мање рестриктивним мерама надзора могла постићи сврха кажњавања (Таћевић, 2023).

Затвореник који се налази у овом одељењу има право на једну посету месечно блиских сродника, у трајању од једног часа, а онај који се посебно добро влада, има могућност да оствари проширено право на број ових посета. Посете блиских сродника и поред тога што се аудио-визуално надзиру обављају се у просторијама без сигурносног стакла што је омогућено тек изменама Правилника о кућном реду 2017. године, док се друге посете, које су могуће само изузетно, по одобрењу управника, уз сагласност председника Вишег суда у Београду, односно овлашћеног судије, обављају искључиво у просторијама са сигурносним стаклом. Такође, треба имати на уму да ови осуђеници, за разлику од оних који казну затвора издржавају у „општем режиму“, немају право да једном у два месеца бораве са брачним другом, децом или другим блиским лицима три часа у посебним просторијама. Последице (не)остваривања овог права, поготово су значајне када се има у виду дужина казне коју ова лица издржавају и бројне депривације у односу на њихову породицу, а поготово децу (имајући у виду право детета и његове најбоље интересе да када год је то могуће, и уколико то није угрожавајуће по дете, остане у контакту са својим родитељем).

Разлика у односу на општи режим издржавања казне постоји и у чињеници да ова лица немају неограничено право на дописивање, осим уколико се ради о блиским сродницима. У случају других лица то је могуће само по одлуци председника Вишег суда у Београду, односно овлашћеног судије, а на предлог управника КПЗ-а или директора Управе за извршење кривичних санкција, ако то налажу разлози реда, сигурности и без-

⁶ Дисциплинска сегрегација или инструменти спутавања представљају последње средство и треба их користити само најкраће могуће. Труднице, жене са бебама и дојиље у затвору уживају посебну заштиту против употребе везивања, самица или издвајања

бедности, спречавања извршења кривичних дела или заштите оштећених. У наведеним ситуацијама, по одлуци председника суда или овлашћеног судије, право на дописивање може бити ограничено или ускраћено на одређено време. Садржаји писама се увек надзиру, осим у случају дописивања са браниоцем, надлежним судом, министарством надлежним за правосуђе, међународним организацијама које се баве заштитом људских права и заштитником грађана. Такође, бројна ограничења везана су и за могућност телефонских разговора. Тако ови осуђеници имају право на телефонски разговор са блиским сродницима највише два пута месечно у укупном трајању од највише 15 минута, а ако се посебно добро владају, управник завода, уз сагласност председника суда, односно овлашћеног судије, може одобрити телефонски разговор и са другим лицима.

Овим осуђеницима ускраћено је и право на образовање, које је између осталог гарантовано и Уставом Републике Србије. Право на образовање осуђеника у Посебном одељењу није прописано, што такође доводи до низа ограничења или привремених ускраћивања. Чињеница да у ћелији проводе 22 сата дневно и да о формалној едукацији ових осуђеника нема ни речи (Нешић, 2022) додатно усложњава извршење казне. Поједини теоретичари посебно указују на негативан ефекат овакве ћелијске изолације која траје годинама, па чак и деценијама (Нанеу, 2018) и у одређеним сличајевима може довести до потпуне неспособности за социјални живот након престанка оваквог режима извршења казне затвора (Нанеу, 2018). Такође, практичне последице чињенице да им је онемогућено и радно ангажовање огледају се и код коришћења условног отпуста, с обзиром да је „напредак у третману тешко замислив без радног ангажовања“.

Посебно отежавајућа околност по затворенике у Посебном одељењу је и чињеница да у складу са нормативним оквиром они имају право на само два сата боравка на отвореном. Преостали део дана они остају закључани у својим ћелијама. Затворско особље има право да разговара са њима искључиво у смислу давања инструкција, обраћајући им се презименом, док су сви остали разговори забрањени. Свако кретање затвореника из ћелије обавља се тако што му се стављају лисице, појас око тела се ставља сваки пут када обавља видеоконференцијски позив или се изводи да да изјаву на судском рочишту у објекту.

Најзад, судска заштита против управних аката донетих у поступку по притужби није уређена како је то регулисано ЗИКС-ом, већ се у складу са Законом о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала остварује у управном спору, подношењем тужбе против директора Управе за извршење кривичних санкција, а која се доноси по жалби на одлуку управника Казнено-поправног завода у Пожаревцу – Забели.

Имајући све наведено у виду, потреба комплетне промене у режиму извршења казне затвора у Посебном одељењу констатована је и приликом посете Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања и кажњавања (ЦПТ), који је приликом своје посете Србији 2011. године посетио и Посебно одељење и у свом извештају Влади Републике Србије констатовао: „да се режим у посебном одељењу може описати као режим који је на граници нељудског и понижавајућег“, као и да ће излагање затвореника „у дужем временском периоду оваквом режиму пре допринети њиховој (де)социјализацији него ресоцијализацији“. ЦПТ је након посете Србији у марту 2021. године у свом извештају, између осталог, препоручио да се предузму кораци како би се свим затвореницима који су подвргнути посебном режиму осигурао шири распон

сврсисходних активности рехабилитационе природе, попут стручне обуке, образовних курсева, ликовних радионица и рада.⁷

Тек седам година од успостављања Посебног одељења 2010. године, изменама Кућног реда Посебног одељења омогућена су одређена унапређења, да би коначно приликом последње посете Националног механизма за превенцију тортуре у марту 2022. године уочена знатна промена режима која се примењује према затвореницима смештеним у Посебном одељењу, у смислу уоченог побољшања професионализма у поступању са лицама која се налазе на извршењу казне затвора у Посебном одељењу, уз поштовање њиховог људског достојанства и омогућавања обављања сврсисходних активности, а у оквиру предвиђеног нормативног оквира.⁸

Национални механизам за превенцију тортуре и његов значај за унапређење квалитета затворског живота у Републици Србији

Од јула 2011. године, Законом о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака,⁹ установљен је Национални механизам за превенцију тортуре, а чланом 2а поменутог закона одређено је да Заштитник грађана обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре и да у обављању тих послова сарађује са Покрајинским заштитником грађана-омбудсманом (за АП Војводина) и удружењима грађана која имају за циљ унапређење људских права и слобода. У институцији Заштитника грађана формирана је и посебна организациона јединица – Одељење националног механизма за превенцију тортуре, која обавља стручне послове за Национални механизам за превенцију тортуре.

Национални механизам за превенцију тортуре обавља посете установама у којима се налазе или се могу налазити лица лишена слободе, с циљем одвраћања државних органа и службених лица од било каквог облика мучења или било ког другог облика злостављања, као и усмеравања државних органа ка стварању смештајних и осталих животних услова у установама у којима се смештају лица лишена слободе у складу са важећим прописима и стандардима. Значај овог механизма је у томе што он може на несметан и ненајављен начин да приступи – уђе у било коју установу где су смештена лица лишена слободе или у којима се могу налазити лица лишена слободе, да несметано разговара са тим лицима, као и са службеним лицима која су у обавези да сарађују тим поводом. Разговор може да обави и са било којим другим лицем које може имати информације значајне за поступање према лицима лишеним слободе. Национални механизам за превенцију тортуре има и несметани приступ свој документацији која се тиче лица лишених слободе.

По обављеним посетама, у сваком конкретном случају, Национални механизам за превенцију тортуре сачињава извештај који се доставља посећеној установи, као и свим надлежним органима релевантним за рад те установе, а у циљу отклањања утврђених недостатака који могу довести до појаве тортуре, нељудског или понижавајућег поступања. Ови извештаји имају за циљ да надлежним органима и установама које су посетили,

⁷ CPT/Inf (2022)3.

⁸ Извештај о посети Националног механизма за превенцију тортуре, дел. бр. 1485, 9. јуна 2022. године.

⁹ Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 16/2005 и 2/2006 и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 7/2011.

пре свега, дају препоруке с циљем побољшања начина поступања према лицима лишеним слободе и унапређења услова у којима се она задржавају или затварају и они су јавног карактера и доступни су свим грађанима и институцијама.

4. Закључак

Одабрани међународни инструменти које смо у овом раду сажето приказали не помињу експлицитно квалитет затворског живота, али у основи квалитет затворског живота, као важан предуслов за успешно спровођење третмана, представља предуслов успешне ресоцијализације осуђених, припреме за излазак на слободу, њихове реинтеграције и спречавања поврата, с једне, али и ефикаснијег рада запослених у стручним службама у казнено-поправним заводима. Овим међународним инструментима постављени су принципи и стандарде за поступање са осуђеним лицима који су усмерени на побољшање затворске климе и успостављање пракси које могу умањити негативне последице затварања и бити од значаја за квалитет затворског живота. Такође, ова документа су значајна јер трасирају пут реформи националних законодавстава, политика и праксе (Ћопић, Стевановић, Вујичић, 2024).

Положај пунолетних осуђених лица у затворима у Србији регулисан је, у основи, Законом о извршењу кривичних санкција и одговарајућим подзаконским актима. Казнено-поправни заводи су организовани према степену обезбеђења, мушкарци и жене се смештају у одвојене заводе, распоређивање осуђених лица унутар завода се врши према јасно утврђеним критеријумима. Успостављен је и Национални механизам за превенцију тортуре, што је од посебног значаја за праћење поштовања људских права затвореника и побољшање квалитета затворског живота.

За кривична дела која се, у смислу Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, сматрају кривичним делима организованог криминала образовано је Посебно одељење за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала у казнено-поправном заводу затвореног типа. Посебно одељење налази се у Казнено поправном заводу у Пожаревцу. Нормативни оквир који регулише поступање према овим осуђеним лицима се, у највећој мери, своди само на њихову изолацију, надзирање и контролу, те је у том смислу неопходна његова измена и унапређење, као и установљавање специјализованих програма третмана и у односу на ова осуђена лица. Национални прописи и институционални оквир су у великој мери усклађени са међународним стандардима и принципима поступања са осуђеним лицима, али свакако има простора за њихово даље усаглашавање и побољшање, посебно у делу који се односи на извршење казне затвора у Посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала у казнено-поправном заводу затвореног типа у Пожаревцу.

Имајући све наведено у виду важно нам је да и овим радом укажемо на препоруке, формулисане документом под називом: *Процена и могућности побољшања квалитета затворског живота осуђених лица у Републици Србији: криминолошко-пенолошки, психолошки, социолошки, правни и безбедносни аспекти – PrisonLIFE пројекат* које су груписане у оквиру четири целина: 1) препоруке за унапређење квалитета рада стручних служби у заводима; 2) препоруке за унапређење програма поступања према осуђеним лицима; 3) препоруке за редовно праћење квалитета затворског живота, евалуацију и

истраживања и 4) препоруке за превенцију стигматизације и дискриминације осуђених лица и њихових породица, а које могу, мишљења смо, допринети бољој имплементацији нормативног оквира у пракси, као и унапређењу социјалне климе у затворима у Србији.

Препоруке за унапређење квалитета рада стручних служби у заводима тичу се: 1) Неопходности шире примени алтернативних санкција како би се смањила пренасељеност затвора, која представља један од кључних изазова у систему извршења кривичних санкција; 2) Указују на значај повећања броја запослених у установама за извршење казне затвора, посебно у службама за третман и обезбеђење; 3) Промовишу значај даљег унапређењу рада Центра за обуку и стручно оспособљавање Управе за извршење кривичних санкција, у оквиру ког би се организовале обавезне обуке за стручна лица која тек почињу са радом, али и повремене, додатне обуке за запослене из службе за третман и службе за обезбеђење; 4) Јачању међусекторске сарадње као предуслову за успешну ресоцијализацију и постпенални прихват.

Препоруке за унапређење програма поступања према осуђеним лицима односе се на: 1) Повећање понуде стручних обука које су доступне осуђеним лицима. Такође, истакнута је потреба за улагањем додатних напора како би се осуђена лица мотивисала за укључивање у процесе образовања, стручно оспособљавања и обуке из разлога јер су сручне обуке, образовање и радно ангажовање важни сегменти третмана и позитивно утичу на понашање осуђених лица у заводу, али омогућавају и лакше укључивање у социјалне токове и свет рада по изласку на слободу; 2) Указано је на значај јачања сарадње између завода и привреде како би се обезбедиле шире могућности за радно ангажовање осуђених лица чиме би се повећале могућности за запошљавање осуђених лица након изласка на слободу, што је један од предуслова успешне социјалне реинтеграције; 3) Обогаћење садржаја слободних активности како би их осуђена лица проводила на што продуктивнији начин, који може да делује у правцу личног развоја и позитивне трансформације (на пример: више различитих спортских активности, уметничког садржаја, организовање такмичења, фестивала и слично); 4) Интензивирање контаката осуђених лица са породицом, која је кључна тачка подршке осуђеним лицима у њиховој трансформацији и припреми за живот изван затвора. С тим у вези, потребно је, уз помоћ стручних радника, радити на поновном успостављању контаката уколико су они прекинути доласком у завод. Потом, потребно је уложити додатне напоре како би се обновили и уредили просторије које се користе за контакт осуђених са децом, јер страна истраживања потврђују боље понашање и веће благостање осуђених лица који имају такве услове за контакт са децом; 5) Рад на сталном унапређењу међуљудских односа (између самих осуђених лица и између осуђених лица и запослених). С тим у вези, требало би радити на развијању програма заснованих на принципима позитивне криминологије и виктимологије, ресторативне правде, као и програма који су родно осетљиви; 6) Системско решавање питања извршења казне доживотног затвора, дуготрајних казни затвора и извршење казне вишеструких повратника, и то кроз увођење нових облика третмана осуђених лица; 7) Наставак рада на унапређењу третмана осуђених лица у посебном одељењу за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала. Поступање према овим осуђеним лицима не сме да се своди само на њихову изолацију, надзирање и контролу, те у том смислу препоручујемо развој и примену специјализованих програма третмана и према овој категорији осуђених лица; 8) Ширу примену института условног отпуста као кључног фактора мотивације осуђених лица за напредовање кроз третман; 9) Развој стратегије

поступања и издавања осуђених лица са менталним сметњама из затвора и смештање у установе у којима би се фокус ставио на њихово лечење, а не на кажњавање.

Препоруке за редовно праћење квалитета затворског живота, евалуацију и истраживања, груписане су у шест целина: 1) Прва се односи на континуирано праћење и евалуацију квалитета затворског живота у свим затворима у Србији како би се идентификовали проблеми, предузеле одговарајуће мере за унапређење и проценила њихова ефикасност и ефикасност. Примена упитника за мерење квалитета затворског живота који је адаптиран за примену у затворском систему Републике Србије би могао да има кључну улогу у овом процесу; 2) Друга целина тиче се стварања предуслова за установљивање редовнога мерења квалитета затворског живота како са осуђеним лицима, тако и са запосленима, посебно са запосленима у службама за третман и обезбеђење, како би се стекао потпунији увид у квалитет затворског живота; 3) Да би наведено било могуће, препоручено је прилагођавање MQPL упитника који је адаптиран за примену у затворском систему Републике Србије за популацију малолетника како би се стекао увид и у квалитет живота у Васпитно-поправном дому и Казнено-поправном заводу за малолетнике; 4) У оквиру четврте целине препоручено је успостављање на нивоу Управе за извршење кривичних санкција праксе редовне размене искустава у погледу стратегија у рада у установама за извршење казне затвора како би се допринело сталном унапређењу квалитета затворског живота у свим заводима; 5) Редовно спровођење истраживања у вези са положајем и заштитом деце чији су родитељи (један или оба) у затвору, која су маргинализована, често стигматизована и дискриминисана; 6) као и редовних истраживања о усаглашености затворског живота са позитивним прописима и поштовањем права у систему извршења кривичних санкција.

На крају, али не мање важне, формулисане су Препоруке за превенцију стигматизације и дискриминације осуђених лица и њихових породица које се односе на 1) Развој програма и кампања за умањивање стереотипа и предрасуда стручне и опште јавности о осуђеним лицима, како би им се омогућила адекватна реинтеграција, што је кључни предуслов за смањење поврата, као и 2) Развој система психо-социјалне подршке за чланове породица осуђених лица.

Литература

- Auty, K. M., Liebling, A. (2020). Exploring the Relationship between Prison Social Climate and Reoffending. *Justice Quarterly* 37(2), 358–381.
- Auty, K. M., Liebling, A. (2024). What is a 'good enough' prison? An empirical analysis of key thresholds using prison moral quality data. *European Journal of Criminology*. 1–29.
- Ćopić, S. (2024) Female convicts and imprisonment in Serbia, In: Ćopić, S., Batrićević, A. (eds.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research.
- Ćopić, S., Šaćiri, B. (2012). Women in prison in Serbia: Living conditions for female prisoners in the correctional institution for women in Pozarevac. *Temida*, 15(4): 23–44.
- Ćopić, S., Stevković, L., Šaćiri, B. (2012). The treatment and the realization of the female prisoners' rights in the correctional institution for women in Pozarevac. *Temida*, 15(4): 45–71.
- Haney, C. (2018). The Psychological Effects of Solitary Confinement: A Systematic Critique. *Crime and Justice*, 47(1). pp. 365-416.
- Favril, L., et al. (2017). Suicidal ideation while incarcerated: Prevalence and correlates in a large sample of male prisoners in Flanders, Belgium. *International Journal of Law and Psychiatry*, 55: 19–28.
- Ilijić, Lj., Stevanović, I., Vujičić, N. (2024). *Departments and Treatment Groups at Penitentiary Facilities in Serbia and Evaluation of Prison Life Quality*. *Pravni zapisi*. XV (1): 272-296.

- Johnsen, B., Granheim, P. K., Helgesen, J. (2011). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*, 8(6): 515–529.
- Jovanić, G., Petrović, V., Macanović, N. (2020). Freedom deprivation in prisons of Serbia. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 17(2): 173–190.
- Neubacher, F., Liebling, A., Kant, D. (2021). Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey? *European Journal of Criminology*, 147737082110461.
- Sanhueza, G., Pérez, F. (2019). Explorando el “desempeño moral” en cárceles chilenas y su potencial en la reinserción. *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, 64(236).
- Skar, M., et al. (2019). Quality of prison life, violence and mental health in Dubrava prison. *International Journal of Prisoner Health*, 15(3): 262–272.
- Stevanović, I., Pijić, Lj., Vujičić, N. (2024). Previous prison experience and evaluation of the quality of prison life. *Nauka, bezbednost, policija*, 29(1): 1–19.
- Van Ginneken, E. F. J. C., et al. (2018). The Life in Custody Study: The quality of prison life in Dutch prison regimes. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 4(4): 253–268.
- Weinrath, M., Ricciardelli, R. (2023). Canadian Prison Environments: A Mixed Methods Analysis. *The Prison Journal*, 103(2): 215–238.
- Бранислава, К., Стојановић, М. (2015) Однос рецидивиста према образовању у КПЗ. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 34 (2). стр. 63-77.
- Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009 и 101/2010.
- Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014 и 35/2019.
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016, 87/2018 и 10/2023.
- Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 16/2005 и 2/2006 и *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 7/2011.
- Игњатовић, Ђ. (2024) О контраверзама казне затвора и установа за њено извршење – Опет. стр. 64-99. У: Љубичић, М., Игњатовић, Ђ. (ур.) Социологија затварања. Београд: “ДОСИЈЕ”.
- Илијић, Л., Милићевић, М., Павићевић, О. (2022). Осврт на почетке проучавања затворске социјалне климе и развој инструмената за процену. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 41(1), стр. 75–87.
- Илијић, Љ. (2012). Адаптација на заточеништво. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 31(1): 231–240.
- Илијић, Љ. (2014). Осуђени и депривације: Утицај карактеристика личности на интензитет доживљавања затворских депривација. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Илијић, Љ., Павићевић, О. (2019). Жене у затвору у Србији: О антагонизму између прокламованог положаја и права и стварног. У: Мировић, Д. (ур.), Право у функцији развоја друштва: Зборник радова. Приштина / Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета (137–155).
- Кнежић, Б. (2011) Образовање осуђеника између права и могућности. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, XXX (1-2). стр. 77-90.
- Кнежић, Б. (2011) Осуђеници и особље у затворима: заробљени законом и могућностима. Ревиија за криминологију и кривично право, 49 (1). стр. 71-80.
- Кнежић, Б. (2017) Андрагошки кадрови у казнено-поправним заводима: између потреба и реалности. Андрагошке студије (1). стр. 25-43.
- Константиновић-Вилић, С., Костић, М. (2006). Пенологија. Ниш: Свен.
- Милићевић, М., Стевановић, И. (2024) О моралној и социјалној клими и квалитету живота у затворима: пример PrisonLIFE пројекта. стр. 198-220. У: Љубичић, М., Игњатовић, Ђ. (ур.) Социологија затварања. Београд: “ДОСИЈЕ”.
- Нешић, С. (2022). Извршење казне затвора за кривична дела организованог криминалитета. *Ревиија за криминологију и кривично право*, 61(2). стр. 167-181.
- Николић-Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице: Насиље у породици и криминалитет жена*. Београд: Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања

- Новковић, М., Кузмановић, П. (2018). Програм рада са осуђеним лицима базиран на њиховој интеракцији са псима. *Цримен*, 9(3): 321–336.
- Петровић, В., Јованић, Г. (2019). Образовање осуђених као протективни фактор у редукцији рецидивизма. *Андрегоске студије*, (1): 47–65.
- Правилник о кућном реду Посебног одељења за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 18/2010, 43/2013, 76/2017, 8/2020 и 45/2023.
- Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, *Службени гласник РС*, бр. 66/2015.
- Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, *Службени гласник РС*, бр. 66/2015.
- Радовановић, Д. (1992). *Човек и затвор-студија интегрисаности у затворенички друштвени систем*. Прометеј и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Савић, М., Кнежић, Б. (2019) Подршка осуђеницима: поглед изнутра. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 38 (3). стр. 7-24.
- Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима*, усвојена на Првом конгресу УН за спречавање криминалитета и поступању са преступницима у Женеви 1955. године, а потврђена од Економског социјалног савета резолуцијама бр. 663 С (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977. године.
- Stevanović, I. (2025) "Safety and Security of Women Prisoners as a Dimension of the Social Climate in Prisons (The Serbian Experience)". pp. 130-149. In: Ilijić, Lj. (ed.) *Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal and Security Aspects*, Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research.
- Стевановић, И., Вујичић, Н. (2017) Условни отпуст: норма, пракса и мере унапређења. У: *Реформски процеси и Поглавље 23 (годину дана после) - кривичнопарни аспекти*; LVII Саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу. Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу; Интермех, Београд, стр. 114-128.
- Стевановић, И., Ћопић, С., Вујичић, Н. (2025) Жене у затвору у Србији: међународни стандарди, национално законодавство и квалитет живота. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Тањевић, Н. (2019). Право на образовање и рад осуђеника – Раскорак између потребе и могућности. *Трендови у пословању*, 7(1): 7–14.
- Тањевић, Н. (2023). Проблеми извршења казне затвора за кривична дела организованог криминала. У: *Заштитник грађана (ур.) Казна и ресоцијализација - у нескладу или сукобу*. Београд: БАРИПРИНТ. стр. 97-120.
- Ћопић, С., Стевановић, И., Вујичић, Н. (2024). Квалитет живота у затворима у Србији: Норма, пракса и мере унапређења. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Škulić, M., Lukić. (2025) The Explanation of the Main Characteristics of Penal Populism and Examples of Penal Populism in some Criminal Law Provisions and Planned Amendments of the Criminal Code of Serbia. *CRIMEN*. br. 1, GODINA XVI. Univerzitet u Beogradu - Pravni fakultet u saradnji sa Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 3-40.
- Шпадијер-Џинић, Ј. (1973). *Затвореничко друштво*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Шпадијер-Џинић, Ј., Павићевић, О., Симеуновић-Патић, Б. (2009). Жена у затвору – Депривације затвореничког живота. *Социологија* 51.